

dr. sc. Edin Dupanović, vanr. prof.¹⁰⁸
 Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću

*Izvorni naučni rad
 Original scientific paper*

O fantomskim infiksima i morfološkom ljepilu u bosanskom jeziku

Sažetak

U 'Gramatici bosanskoga jezika' iz 2000. godine autora Dževada Jahića, Senahida Halilovića i Ismaila Palića spominje se kako u bosanskom jeziku postoje infiksi. Kao primjeri se navode imenice u nominativu množine kao što su 'grob-ov-i' i 'mač-ev-i' gdje su -ov- i -ev- identificirani kao infiksi. Kasnije se u istom radu navodi definicija koja kaže: „Morfem koji ima ulogu povezivanja korijenskog i gramatičkog morfema naziva se 'infiks'...“ Međutim, čak i površnim pretraživanjem lingvističke literature može se vidjeti da je infiks, po svojoj definiciji, nešto što se umeće unutar drugog morfema, najčešće korijena, a gore navedena definicija infiks jasno smješta izvan korijena i samim tim mu daje status sufiksa. Dakle, definicija koju spomenuti autori daju odudara od onoga što je uobičajeno u lingvističkoj literaturi. Za početak, ovaj rad odgovara na pitanje postojanja infiksa u bosanskom jeziku, ali to je tek uvod u raspravu o statusu koji se daje pojedinim elementima ili formantima u jezičkoj morfologiji. Naime, nekim formantima se ne može na nedvosmislen način dodijeliti status afiksa, odnosno morfema, jer nije jasna njihova gramatička funkcija. Stoga se susreću pojmovi kao što je na primjer 'prazni morf'. Cilj ovog rada je da pruži uvid u takve pojave i da pokuša povećati stepen terminološke jasnoće u ovom području.

Ključne riječi: bosanski jezik, korijen, osnova, infiks, prazni morf

Uvod

Bosanski jezik tipološki spada u izrazito flektivne jezike, stoga je u opisu njegove gramatike potrebno posvetiti posebnu pažnju dijelu koji se odnosi

na morfologiju. Naravno, prvi savremeni¹⁰⁹ opis gramatike bosanskog jezika daju Jahić, Halilović i Palića (2000) te je taj rad stoga polazna stanica u svakoj gramatičkoj raspravi o bosanskom jeziku.

U tom se radu (Jahić *et al.* 2000) na nekoliko mjesta spominju infiksi kao nešto što je svojstveno morfologiji bosanskog jezika. Autori¹¹⁰ spominju infikse u tri konteksta. Jedan se odnosi na množine imenica muškog roda u nominativu, npr. *grad-ov-i*, *rob-ov-i*, *sin-ov-i*, *muž-ev-i*, *kraj-ev-i*, *broj-ev-i* gdje su *-ov-* i *-ev-* identificirani kao infiksi (Jahić *et al.* 2000: 134, 142, 201). Drugi se odnosi na neke imenice srednjeg roda u zavisnim padežima čije osnove mogu biti proširene „suglasnicima *t*, *n*, *v* i *s*, [*i*] otud se ... može govoriti i o umecima (infiksima) *-et-*, *-en-*, *-ev-* i *-es-*“ (Jahić *et al.* 2000: 206–207). Međutim, nadalje se na primjeru imenice *dugme* (nom. jed.) – *dugme-t-a* (gen. jed.)¹¹¹ spominje umetak *-t-*, a na primjeru imenice *jaje* (nom. jed.) – *jaj-et-a* (gen. jed.) umetak *-et-* pa ostaje nejasno da li navodni infiks ima oblik *-t-* ili *-et-*. I treći kontekst gdje se eksplicitno spominju infiksi odnosi se na primjere infinitiva nekih glagola u zapadnohercegovačkom dijalektu gdje se javlja „infiks *-ni-* umjesto infiksa *-nu-*: *svrniti*, *digniti*“ (Jahić *et al.* 2000: 37). Osim toga, daje se i definicija infiksa gdje se kaže da je to „[m]orfem koji ima ulogu povezivanja korijenskog i gramatičkog morfema“, a kao primjeri se navode *-ov-* i *-ev-* u *golubovi* i *ključevi* te se kaže kako „infiksi spadaju u sufikse“ (Jahić *et al.* 2000: 176).

Identičan tretman infiksa nalazimo i kod Čedića (2001: 71) gdje je *-i-* u primjeru *rad-i-ti* infiks koji služi za tvorbu infinitivne osnove prije dodavanja nastavka *-ti*, dok su *-ov-* i *-ev-* u primjerima *vuk-ov-i* i *zeč-ev-i* također infiksi koji služi za tvorbu osnove na koju se dodaju nastavci za množinu.

Najveći kritičar Gramatike bosanskog jezika (Jahić *et al.* 2000) svakako je Riđanović (2003) koji je kategoričan u tvrdnji da „[i]nfiksa jednostavno nema u našem [bosanskom] jeziku, jer da bi se nešto zvalo infiksom treba da bude ubačeno u *korijenski* morfem“ (Riđanović 2003: 33). Na istom mjestu, autor također kaže:

„Interfiks ne postoji ni kao lingvistički termin, a da je bilo potrebe, sigurno bi do sad bio ustanovljen. Radi se o onom *o* u sredini riječi kao što je *slavodobitnik*. To *o* jednostavno je

109 Atribut *savremeni* se koristi zbog starijih radova kakav je *Gramatika bosanskog jezika* štampana 1890. u Sarajevu.

110 Infiksi se kod Jahića *et al.* (2000) uglavnom spominju u dijelovima teksta koje su napisali Dževad Jahić ili Senahid Halilović te se riječ *autori* odnosi na njih dvojicu.

111 Prikaz unutrašnje strukture navedenog oblika uz pomoć crtica preuzet je iz izvornika.

derivacijski morfem kojim se kod nas spajaju riječi u složenice: na korijenski morfem *slav-* dodaje se sufiks *-o* a zatim druga riječ složenice!“

Riđanović (1998) stoga čitatelje upućuje na jedan od svojih prethodnih radova. Međutim, ako se pogleda taj raniji rad, uočavaju se određene nedosljedosti. Naime, tu Riđanović (1998: 145) kaže:

„Za infikse u našem jeziku imamo primjera među derivacionim afiksima.¹¹² Čest derivacioni infiks je vokal *o*, koji se ubacuje između dva korijenska morfema kad ovi treba da posluže kao osnova za neki sufiks: star-*o*-grad-ski, narod-*o*-oslobodilač-ki [sic!].“

Dakle, na jednom je mjestu *-o-* sufiks jer se elementi spajaju jedan za drugim s lijeva na desno (Riđanović 2003: 33), a na drugom je mjestu to infiks jer se „ubacuje između dva korijenska morfema“ (Riđanović 1998: 145). Nadalje, Riđanović (1998: 145) u ranijem radu za element *-ov-* u imenicama *sino-ov-i* i *grad-ov-i* kaže da se on može posmatrati kao infiks ili kao sufiks zavisno od toga kako se gleda na redosljed operacija pri tvorbi pomenutih oblika. Međutim, nešto kasnije (Riđanović 1998: 146) odbacuje infiksaciju kao nešto što nije svojstveno bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku.

Ustvari, najveća kritika koju Riđanović (2003: 14) ističe od samog početka svog prikaza jeste to da je najveći dio *Gramatike bosanskoga jezika* (Jahić et al. 2000) zapravo prepisan iz rada naslovljenog *Hrvatska gramatika* (Barić et al. 1997). Ta gramatika također pretpostavlja postojanje infiksa u određenim kontekstima te ističe sljedeće infikse:

- *-ov-* i *-ev-* u množini imenica muškog roda kao što su: *galeb-ov-i* i *strič-ev-i* (Barić et al. 1997: 104, 107-9),
- *-et-*, *-en-*, *-es-* i *-ev-* u deklinacijama imenica srednjeg roda kao što su: *drv-et-a*, *vrem-en-a*, *neb-es-a*, *podn-ev-a* (Barić et al. 1997: 141-144),
- *-v(a)-* i *-j(a)-* u glagolima kakvi su *klju-va-ti* i *si-ja-ati* (Barić et al. 1997: 267).

Kritiku ovakvog pristup morfološkoj analizi iznosi Marković (2009: 220-221) koji se pita zašto *-er-* u *kć-er-i* nije također infiks ili pak zašto to nisu *-uc-* i *-k-* u *greb-uc-k-a-ti*. Na taj način bi se mogao identificirati veliki broj

112 Ova se rečenica citira i kod Jahića et al. (2000: 462), ali samo kao primjer u poglavlju o sintaksi i to bez zadnje riječi. Međutim, ne navodi se i ostatak teksta koji tvrdi da je infiks zapravo ono što Jahić et al. (2000: 175) smatraju interfiksom.

infiksa u hrvatskom, ali i u bosanskom i srpskom jeziku. Marković smatra da se tu ne radi o infiksaciji te da se o istoj može govoriti tek onda kada dolazi do umetanja infiksa unutar nekog morfema, a ne između dva morfema. Metodološke pogreške u gramatičkoj analizi kod Barić *et al.* (1997) on pripisuje lošoj definiciji infiksa te prilično proizvoljnoj upotrebi termina *infiks* (Marković 2009: 220). Stoga je neophodno jednoznačno definirati pojam *infiksa*.

Definicije termina *infiks*

Prije navođenja različitih definicija pojma *infiks*, potrebno je reći nešto o samom pojmu *definicije*. Caws (1959: 201) ističe da su za naučnika definicije teorijski alati koji istovremno moraju biti pragmatični kako bi se mogli primjeniti u praksi¹¹³, a prva je i osnovna funkcija jednog takvog alata da omogućiti naučniku, odnosno posmatraču, pouzdano uočavanje pojave ili fenomena¹¹⁴ koji je obuhvaćen definicijom. Problem stvaranja adekvatnih definicija nije nešto čime su se ljudi počeli baviti tek u doba nastanka savremene nauke u doba empirizma i racionalizma u 16. i 17. stoljeću. To je nešto čime su se filozofi i općenito učeni ljudi bavili od pamtivijeka. Stoga je interesantno, a i vrlo korisno, povremeno zastati i osvrnuti se na ideje i razmišljanja iz prošlosti. Tako indijski filozof Jayatirtha (14. stoljeće) u svojoj kratkoj disertaciji o epistemologiji, naslovljenoj *Pramanapaddhati* (u prijevodu „Put dokazivanja“)¹¹⁵, postavlja uslov prema kojem definicija sadrži onaj „svojstveni atribut ili osobnu (...) koja je neizostavno prisutna u svim primjerima definiranog objekta i ne nalazi se nigdje drugdje osim u onome što se definira“¹¹⁶ (Varakedhi 2011: 2). Drugim riječima, potrebno je neizostavno reći šta je to što neku pojavu ili fenomen čini jedinstvenim, a malo dalje u tekstu se kaže da definicija treba da razlikuje definirani objekt od drugih objekata unutar klase kojoj pripada kao i od članova drugih klasa (Varakedhi 2011: 2).¹¹⁷ Imajući u vidu ovih nekoliko napomena, u nastavku će biti prikazane

113 „Definition is a theoretical tool of the scientist, and a pragmatic element of analysis is needed to balance the logical element – a rational reconstruction of scientific thought must take account not only of the internal relations of theory but also of its application.“ Svi prevodi su autorovi, osim ako nije drugačije naznačeno. U svim prevodima je zadržano izvorno oblikovanje teksta u smislu upotrebe podebljavanja, kurziva i slično.

114 „... the grounding of constructs in observation ...“

115 Dijakritički znaci koji se koriste za transkripciju sanskrtu ovdje su izostavljeni jer nisu relevantni za diskusiju.

116 „The distinctive attribute or property called characteristic, which is present invariably covering all the instances of the object to be defined and is not found anywhere else than in the defined, is called *Laksana*, the definition.“

117 „One of the functions or purposes of the definition is to differentiate the defined object from

neke od definicija infiksa i infiksacije kao i definicije usko vezanih pojmova.

Već smo vidjeli da Jahić *et al.* (2000: 176) *infiks* definiraju kao „[m]orfem koji ima ulogu povezivanja korijenskog i gramatičkog morfema“ i da ga smatraju posebno vrstom, tj. podvrstom, sufiksa. Takav pristup prepoznaje da se nešto događa i da je potrebno dodijeliti poseban status elementima koji se dodaju na korijen prije dodavanja flektivnih nastavaka, ali je upitno da li je termin *infiks* najbolje rješenje za to.

Možda bi bilo uputno da se najprije predstave neke od definicija koje su dostupno na našem jeziku. Simeon (1969: 533) pri definiranju *infiksa* daje nekoliko mogućnosti, pa je *infiks*:

„... element koji je umetnut u glagolsku osnovu ... funkcionalni znak, obično morfološki, koji se umeće u slog a katkad i između dva sloga ... afiks ili formativ koji se umeće u sredinu riječi, katkada i u sam korijen ...“

Marković (2009: 221) tu definiciju smatra „zastarjelom i dosta neodređenom“. Ranije je već pokazano da je Riđanović neodređen po pitanju šta je tačno infiks iako na nekim mjestima kaže da se oni pojavljuju unutar korijenskih morfema (Riđanović 1998: 144; 2003: 33). U prevodu Crystalovog rječnika lingvistike na srpski jezik, infiks je nešto što se dodaje unutar korijena ili osnove (Kristal 1988: 99) gdje je *osnova* ono na što se dodaju flektivni nastavci (Kristal 1988: 175). I ovakva je definicija dovoljno neodređena¹¹⁸ da može „pokriti“ upotrebu kojom se služe Jahić *et al.* (2000). Međutim, Škiljan (1980: 106) izričito kaže da se infiksi „umeću unutar korijena i tako ga pretvaraju u diskontinuirani korijen: lat. *iu-n-go*.“ I kod Traska (2005: 27) kaže se isto, gdje je na primjerima iz filipinskog jezika tagalog¹¹⁹ objašnjeno da se infiksi umeću u sredinu glagolskog korijena. Međutim, prevod Traskovog

other members of its own class *Sajatiya*, and from the members of other class *Vijatiya* ...“

118 Općenito, rječnici su u svojim definicijama puno liberalniji jer moraju pokriti sve moguće slučajeve što je izuzetno teško jer ne mogu ići u sve detalje (a „vrag je u detaljima“). Tako, npr. Matthews (2007: 193) u svom rječniku definira *infiks* kao „afiks ili vezani morfem koji se dodaje unutar drugog oblika,“ a tek se iz primjera iščitava da je taj drugi *oblik* (najvjerojatnije) korijen. U izvorniku: „[a]n affix or bound morpheme which is inserted within another form.“ U svom ranijem radu koji se bavi morfološkom *per se*, Matthews (1991: 131-2) definira *infiks* kao nešto što se dodaje na nekoj određenoj tački unutar baze (koja je šira od korijena) i ovako postavljenu definiciju opravdava činjenicom da se neki elementi mogu pojavljivati unutar korijena u nekim primjerima dok se u drugim primjerima ti isti elementi pojavljuju kao sufixi ili prefiksi što otežava razlikovanje infiksacije, prefiksacije i sufixacije.

119 Navedeni primjeri su flektivni oblici *s-um-ulat* ‘napisano’ i *s-in-ulat* ‘bilo je napisano’ gdje su *-um-* i *-in-* infiksi. Interesantno je da se upravo ovi primjeri mogu naći u gotovo svakom udžbeniku i rječniku lingvistike. Bilo bi zanimljivo vidjeti odakle je potekla „tradicija“ upotrebe upravo ovih primjera, tj. iz kojeg su izvora došli.

rječnika nije bio dostupan u vrijeme kada su Jahić *et al.* (2000) pisali svoj rad.

Ako se pogleda strana literatura koja obrađuje područje morfologije, bez obzira na to radi li se o udžbenicima koji su namjenjeni studentima ili teoretskim radovima koji su usmjereni prvenstveno na stručnu publiku, tretman infiksa je prilično ujednačen. U takvim radovima infiks se definira na sljedeći način:

- „**Infiks** je afiks ubačen *unutar* samog korijena.“ (Katamba i Stonham 2006: 45),¹²⁰
- „Infiks je afiks koji je ubačen unutar drugog morfema (a ne pored morfema ili između morfema). Drugim riječima, njime je moguće rascijepiti pojedine morfeme.“ (Spencer 1991: 12),¹²¹
- „Druge dvije vrste afiksacije su ... **infiks** (untar korijena) ... [i] ... **cirkumfiks** (kombinacija prefiksa i sufiksa)“ (Booij 2007: 29),¹²²
- „Treba napomenuti sljedeće, da bi se nešto smatralo infiksom, ono zapravo mora prekinuti drugi morf, a ne da se samo pojavljuje između dva morfa.“ (Bauer 2003: 29),¹²³
- „**Afiks** koji zauzima poziciju kojom prekida drugi jedinstveni morfem.“ (Trask 1993: 141).¹²⁴

Dakle, svi ovi autori slažu se da je infiks nešto što se umeće unutar drugog morfema (najčešće korijenskog), što za sobom povlači cijepanja nekog morfema, odnosno mogućnost postojanja diskontinuiranih morfema unutar nekog jezika. Međutim, Bauer (2003: 28) napominje da su diskontinuirani morfemi općenito rijetki u jezicima svijeta te je stoga i infiksacija kao pojava rijetka. Trask (1993: 141) također napominje da se često viđaju slučajevi u kojima se kao infiks označava morfem smješten između druga dva morfema, što ukazuje na činjenicu „da takva raščlamba nije rijetka metodološka nespretnost“ (Marković 2009: 221).

U pojedinim slučajevima, kao kod Haspelmatha i Simsove (2010: 20) te kod ranije spomenutog Matthews (1991: 131-2), nailazimo i na definicije infiksa kao afiks koji se javlja unutar baze. Naravno, kako bi se ispravno shvatile sve navedene definicije, potrebno je definirati i pojmove koji se u njima javljaju, a to su: *korijen*, *osnova* i *baza*. Međutim, prije toga treba spomenuti još jednu

120 „An **infix** is an affix inserted *inside* the root itself.”

121 „An infix is an affix which is placed inside another morpheme (rather than beside a morpheme or between morphemes). In other words, it is capable of splitting up a single morpheme.”

122 „Two other types of affixation are ... **infix** (within a root) ... [and] ... **circumfix** (combination of prefix and suffix)“

123 „Note that, to count as an infiks, a morph must actually interrupt another morph, not merely occur between two morphs.”

124 „An **affix** which occupies a position in which it interrupts another single morpheme.”

definiciju *infiksa*. Naime, Melčuk (2006: 299-300) definira sve afikse na jedan od analitički najdosljednije razrađenih načina gdje su svi afiksi definirani uz pomoć dvije odlike, tj. uz pomoć odgovora na dva pitanja:

- „Da li afiks prekida korijen (ili neki drugi morfološki element)?
- „Da li su oni sami prekinuti?“

Te je tako *infiksacija* proces „gdje afiksi prekidaju korijene ili druge morfološke jedinice, ali sami nisu prekinuti...“

Korijen, osnova i baza

Kod termina *korijen* (engl. *root*) postoji najmanje odudaranja u definicijama, ali i u upotrebi, u različitoj lingvističkoj literaturi, kako domaćoj tako i stranoj. Ovo su neke od definicija:

- „Temeljni leksički morfem, koji je nosilac osnovnog sadržaja i na koji se pridodaju svi drugi morfemi u formiranju riječi, zove se **korijen**.“ (Škiljan 1980: 106)
- „Pokušat ću koristiti termin *korijen* za pojedinačni morfem koji nosi ‘temeljno’ značenje riječi.“ (Spencer 1991: 461)¹²⁵
- „Baza koja se ne može dalje rastavljati na sastavne morfeme se naziva korijen.“ (Haspelmath i Sims 2010: 21)¹²⁶
- „Korijen je jezgra riječi koja se ne može dalje reducirati i kojoj apsolutno ništa drugo nije dodano. To je onaj dio koji uvijek mora biti prisutan, uz moguće modifikacije, pri različitim manifestacijama leksema.“ (Katamba i Stonham 2006: 42)¹²⁷
- „Svaki morf koji može realizirati leksem i koji se ne da dalje rastavljati (osim na foneme) se naziva **korijen**.“ (Bauer 2003: 13)¹²⁸

Iz navedenih definicija se mogu izdvojiti sljedeći elementi koji određuju sadržaj termina *korijen*:

- korijen je nosilac osnovnog značenja riječi,
- korijen je morfološki jednostavan element (ne može se dalje rastavljati na morfeme),

125 „I shall try to use the term root to refer to a single morpheme which bears the ‘core’ meaning of a word.“

126 „A base that cannot be analyzed any further into constituent morphemes is called a root.“

127 „A root is the irreducible core of a word, with absolutely nothing else attached to it. It is the part that must always be present, possibly with some modification, in the various manifestations of a lexeme.“

128 „Any morph which can realise a lexeme and which is not further analysable (except in terms of phonemes) is termed a **root**.“

- korijen je osnovni element za izgradnju svih oblika nekog leksema i
- korijen može biti modificiran.

Većinu navedenih elemenata Marković (2012: 50) objedinjuje u jednu definiciju:

„**Korijen**, ili *korijenski*, ili *leksički*, ili *radikalni morf* ... obavezni je, neizostavni dio oblika riječi, onaj dio koji ostaje kad se odstrane svi ostali morfovi, onaj koji je zajednički sastavni element srodnih riječi, onaj koji je nositelj temeljnoga značenja i temeljnoga izraza leksema.“

Budući da je *korijen* morfološki jednostavan element, on je polazni element za neku inicijalnu morfološku operaciju.

S druge strane, *baza* (engl. *base*) je „bilo koja jedinica na koji se mogu dodati afiksi bilo koje vrste“ (Katamba i Stonham 2006: 46).¹²⁹ Ovako postavljena definicija implicira sljedeće osobine *baze* koje su pobrojane kod Haspelmatha i Simsove (2010: 21):

- baza može biti morfološki jednostavna ili složena,
- ako je jednostavna, onda je ona istovjetna *korijenu*,
- baza može funkcionirati kao samostalan oblik riječi.

Drugim riječima, za bilo koji polazni element koji učestvuje u morfolškoj operaciji može se koristiti termin *baza* jer je to hiperonim koji obuhvaća termin *korijen*, a uskoro će se pokazati, i termin *osnova*. Marković (2012: 53) napominje kako se termin *baza* ne koristi u hrvatskom jeziku.

Zapravo, termin *osnova* (engl. *stem*) je taj kod kojeg nastaju nejasnoće u upotrebi. Kod Riđanovića (1998: 306) *osnova* je „dio riječi na koji se nešto dodaje“ što je istovjetno onome što je gore nazvano *bazom*. Za Škiljana (1980: 106) *baza* i *osnova* su također istovjetne:

„Ako neka riječ može imati više oblika povezanih u jednu paradigmu, njezin dio koji se, sastavljen od korijena i afiksa (ako ih ima), u tim oblicima ne mijenja naziva se **osnova** ili **baza**, a promjenjivi sufiksi u tom su slučaju **nastavci**.“

Iz ove definicije se iščitava da je za Škiljana *osnova* (ili *baza*) element na kojem se izvode flektivne morfološke operacije, a to je različito od prethodno

¹²⁹ „a **base** is any unit whatsoever to which affixes of any kind can be added.“

navede Riđanovićeve definicije. Međutim, u stranoj literaturi vrlo se često insistira na tome da termin *osnova* (engl. *stem*) ima značenje koje je na tragu ovoga što zagovara Škiljan. Tako je kod Booija (2007: 28) *osnova* riječi zapravo „ta riječ minus flektivni afiksi“¹³⁰ dok Katamba i Stonham (2006:46) kažu kako je *osnova* „onaj dio riječi koji postoji prije nego što se dodaju bilo kakvi flektivni afiksi ...“¹³¹ Na taj je način *osnova* (engl. *stem*) ono što Marković (2012: 53) naziva *oblična osnova* ili *tema* na koju se dodaju flektivni afiksi. Uz to, Marković (ibid.) definira i *tvorbenu osnovu* kojoj se dodaju derivacijski afiksi te dodaje kako se ova dva termina koriste u hrvatskom umjesto termina *baza*. Umjesto hrvatskog termina *oblična osnova* u bosanskom jeziku može se koristiti termin *flektivna osnova*. Taj je termin hiperonem za izraze poput: *infinitivna osnova*, *prezentska osnova* itd.

Zašto strana literatura insistira na zasebnom izrazu (*stem*) za bazu koja učestvuje u operacijama koje se tiču flektivne morfologije? Upravo zato što se u indoevropskoj flektivnoj morfologiji korijen najčešće mora proširiti do osnove na koju se tek tada mogu dodavati flektivni afiksi. Status elemenata koji se koriste za ovu operaciju proširivanja nije uvijek najjasniji i stoga i imamo slučaj gdje Barić *et al.* (1997) i Jahić *et al.* (2000) neke od tih elemenata pogrešno proglašavaju infiksima.

Od korijena do osnove

U različitim indoevropskim jezicima postoje različiti elementi koji se dodaju na korijen kako bi se dobila flektivna osnova koja će onda poslužiti kao podloga za stvaranje neke paradigme ili dijela paradigme (ako se uzme u obzir moguća pojava suplecije). Kao što je već rečeno, status tih elemenata nije uvijek najjasniji te su ti elementi često izvor mnogih rasprava. Problem je u tome što su ti elementi semantički prazni, odnosno nedostaje im jasno značenje ili jasna gramatička funkcija. Oni nisu eksponenti ni jedne gramatičke funkcije i čini se da im je jedina funkcija spajanje korijena i flektivnog nastavka. Naravno, mora se uzeti u obzir da je korijen u morfologiji indo-evropskih jezika često predmet višestrukih morfoloških operacija pa osim što se proširuje određenim elementima, često se i modificira *prijevoja* ili *ablauta* (engl. *vowel gradation*).

U lingvističkoj se literaturi za ovakav element kojem nedostaje jasno značenje ili gramatički sadržaj, koristi naziv *prazni morf* (engl. *empty morph*). Ponekad se među lingvistima koristi i kolokvijalni izraz „morfološko ljepilo“ za sve one male elemente koji spajaju različite morfeme pri čemu se njima

130 „The stem of a word is the word form minus its inflectional affixes.“

131 „The **stem** is that part of a word that is in existence before any *inflectional* affixes ... have been added.“

samima taj status ne može dodijeliti usljed određenih nedoumica vezanih za njihov sadržaj. Službeno se za takve elemente vrlo često koristi neutralni naziv *formanti*, ali kao što Marković (2012: 48) ističe taj naziv se može primjeniti na bilo koji element koji učestvuje u tvorbi riječi.

Što se tiče definiranja termina *praznog morfa*, definicije su prilično ujednačene kao što se može vidjeti iz sljedećih primjera:

- „Termin koji se koristi u *morfologiji* ... za neku *formalnu odliku* unutar riječi koji se ne može pridružiti nijednom *morfemu*.“ (Crystal 2008: 168)¹³²
- „U morfologiji, morf koji se ne može dodijeliti nijednom morfemu.“ (Trask 1993: 90)¹³³
- „Morf koji nije realizacija nekog morfema.“ (Brown i Miller 2013: 152)¹³⁴
- „**Prazni morf** (engl. *empty morph*) ponovljiv je morf za koji se čini da ne ostvaruje nijedan morfem, koji nije realizacija nikakva značenja, pojednostavljeno rečeno – morf bez morfema, morf koji nasuprot sebi nema semsko lice.“ (Marković 2012: 46)

Pri razmatranju definicije praznog morfema, treba obratiti pažnju na upozorenje koje daju Marković (2012: 46) te Haspelmath i Sims (2010: 65). Naime, *prazni morf* nije isto što i *nulti morf*. Ta dva formanta stoje jedan nasuprot drugom jer *prazni morf* ima oblik a nema značenje, dok *nulti morf* nasuprot tome ima značenje a nema oblik.

Što se tiče samog naziva *prazni morf*, Katamba i Stonham (2006: 39) smatraju da taj naziv nije najsretnije rješenje jer je *morf* nužno realizacija nekog *morfema* što podrazumijeva postojanje sadržaja. Međutim, Marković (2012: 47) zastupa mišljenje da je taj termin nužan jer redefinira pojmove *morfa* i *morfema* gdje se u savremenoj lingvistici o *morfu* sve češće razmišlja kao o „stanovitu fonetskom materijalu s kakvom god morfološkom svrhom, imao on značenje ili ne imao.“

Kao primjer praznog morfa Brown i Miller (2013: 152) navode primjer iz latinskog *labor-a-bam* („radio sam“) gdje *-a-* „nema značenja i služi da poveže osnovu *labor* s gramatičkim sufiksima.“ Međutim, Trask (1993: 90) navodi primjer iz baskijskog jezika *mendi-e-ta-n* („u planinama“) gdje *-e-* označava množinu, *-n* označava lokativ, a *-ta-* je prazan morf. Također, u svojoj raspravi o ovoj temi, Marković (2012: 47) kaže da se praznim morfovima mogu smatrati

132 „A term used in *morphology* ... to refer to a *formal feature* in a word which cannot be allocated to any *morpheme*.“

133 „In morphology, a morph which cannot be assigned to any morpheme.“

134 „A morph that is not the realization of a morpheme.“

i formanti koji su nadodani pojedinim riječima u nestandardnim govorima, kao na primjer: *danas-ke*, *njoj-zi*, *tu-te*, *tek-ar* i slično. Iz primjera koje navode Trask i Marković možemo vidjeti da je prazni morf *bilo koji* morf bez morfema i da se tu ne radi nužno o formantu koji služi za proširivanje korijena.

Za prazne morfove koji proširuju korijene u engleskom se koristi termin *stem extender*, a Marković (2012: 47) kao hrvatski naziv koristi termin *proširak osnove*. U bosanskom jeziku bi se mogao koristiti naziv *produžetak osnove*.¹³⁵ Primjer o kojem se najčešće raspravlja kada se govori o produžecima osnove svakako je množina engleske imenice *children* „djeca“. Naime, radi se o nepravilnoj množini koja se izražava nastavkom *-en* kao u primjeru *ox* („vo“) – *ox-en* („volovi“). Međutim, kod množine *child-r-en* nalazimo prazni morf *-r-* koji je historijski ostatak još starijeg nastavka za množinu *-er* (*cild – cilder*). Na osnovu ovog primjera Katamba i Stonham (2006: 47), unutar engleskog jezika, produžetak osnove definiraju kao: „... prazni formant koji je umetnut između korijena, baze ili osnove i afksa.“¹³⁶

Ono što je bitno primijetiti kod ovog primjera jeste da se radi o nečemu što je stvar dijahronijskog opisa jezika. Stoga, pojam *produžetak osnove* često ne nalazimo u sinkronijskim opisima jezika na što upozorava i Marković (2012: 48).¹³⁷ Međutim, postavlja se pitanje je li moguće napraviti detaljan opis morfologije nekog flektivnog jezika držeći se stroge podjele na sinhroniju i dijahroniju. Naime, u flektivnim jezicima postoji mnogo primjera formanata koji spadaju u ovu kategoriju i koji se moraju nakako klasificirati. Možemo se osvrnuti na primjer *tematskih vokala*. Za primjer iz klasičnih jezika možemo uzeti sanskrt u kojem postoji deset vrsta (engl. *class*) glagola, a ta podjela na vrste se zasniva upravo na načinu na koji se od korijena stvara flektivna osnova. Tih se deset vrsta dijele na temetske (prva, četvrta, šesta i deseta) i atemetske vrste zavisno od prisustva ili odsustva tematskog vokala koji se dodaje na korijen (Egenes 2000: 141-2). Osim konkatencije ili ulančavanja (tj. spajanje formanata u niz ili lanac), tvorba flektivne osnove u sanskrtu podrazumjeva i vokalsku gradaciju ili ablaut (tj. promjenu korijenskog vokala). Naprimjer,

135 Svi ovi nazivi su jednako problematični jer impliciraju da se radi o nečemu što se, iz nekog razloga, dodaje osnovi. Tako bi *stem extender* bilo nešto što proširuje osnovu, a ne nešto što se dodaje korijenu kako bi se stvorila osnova. Isto vrijedi i za hrvatski naziv *proširak osnove* ili za ponuđeni bosanski termin *produžetak osnove*. Međutim, ako se govori o formantu koji se dodaje korijenu kako bi se stvorila osnova, onda bi se moglo razmišljati o nazivima kao što su činilac osnove ili *produžetak korijena* – s tim da je činilac osnove manje precizan jer se može odnositi na bilo koji formant koji se nalazi u sastavu flektivne osnove.

136 „empty formatives ... interposed between the root, base or stem and an affix.“

137 „Termini *praznih morfova* i *proširaka osnove* osobito se rabe u dijahronijskoj morfologiji. U sinkronijskoj se često izbjegavaju kao preneodređeni, odnosno kao posljedica nesposobnosti analitičara da morfovima o kojima je riječ pripišu značenje ... i preporučuje se uporaba neutralna terminaformant, što je koji god rječogradni element.“

sanskrtски oblik *tud-a-ti* („on/ona/ono radi“) pripada šestoj vrsti i oblik se sastoji od korijena *tud-* koji se ne mijenja, tematskog vokala *-a* i flektivnog afiksa *-ti* za treće lice jednine. U prvoj vrsti, oblik *bodh-a-ti* (treće lice jednine glagola *buditi* ili *razumjeti*)¹³⁸ tvori se od korijena *budh-*¹³⁹ koji se vokalskom gradacijom mijenja u *bodh-* te mu se dodaje tematski vokal¹⁴⁰ *-a* prije nego što se doda flektivni afiks. Međutim, valja napomenuti da se termin *tematski vokal* često ne odnosi samo na vokal koji sam za sebe čini neki formant (najčešće prazni morf) nego se može odnositi i na vokal kojim se završava prazni morf koji se ponavlja unutar jedne vrste glagol te je stoga taj vokal samo dio fonetskog materijala tog praznog morfa. Tako na primjer, oblik sanskrtskog glagola četvrte vrste *div-ya-ti* (treće lice jednine glagola *igrati*) sastoji se od neizmjenjenog korijena *div-*, praznog morfema *-ya-* kojim se tvori flektivna osnova i flektivnog nastavka *-ti*. Oblik *-ya-* se završava tematskim vokalom, ali prije njega prisutan je još jedan fonem.

Šta s infiksima u bosanskom

Sada se mogu ponovno uzeti u razmatranje navodni infiksi u bosanskom jeziku koje spominju Jahić *et al.* (2000), a to su prazni morfovi kao što su *-ov-*, *-ev-* u primjerima *robovi* i *krajevi*.

Iz svega dosad izloženog, jasno je da se takvi oblici ne mogu smatrati infiksima jer, prema ranije navedenim definicijama, ne cijepaju korijene kojima se dodaju, već se dodaju nakon njih što ih svrstava među sufikse.¹⁴¹ Doduše, prema shvatanju Jahića *et al.* (2000: 176) „infiksi spadaju u sufikse.“ Međutim, ove formante ne možemo smatrati ni sufiksima jer sufiksi su morfemi – jedinice koje imaju svoj sadržaj, a ovi formanti to nemaju. Osim toga, kao i kod engleskog primjera *child-r-en* potpuno objašnjenje statusa formanata kakvi su *-ov-* i *-ev-* zahtjeva zalaženje u dijahronijsko razmatranje utjecaja o-osnova na u-osnove u staroslavenskom jeziku (Damjanović 2003: 85) što je rezultiralo pojavom inovacije, duge množine imenica muškog roda u nominativu (Matasović 2008: 185, 202). Ta je množina „duga“ upravo zahvaljujući formantima *-ov-* i *-ev-*, koje iz navedenih razloga možemo klasificirati jedino kao *prazne morfove*, odnosno *produžetke osnove*, jer u sinhronijskoj analizi oni jednostavno nemaju nikakav gramatički sadržaj budući da je množina predstavljena flektivnim afiksom *-i*.

Jedini slučaj gdje postoje naznake infiksacije u bosanskom/hrvatsko/

138 U sanskrtu, citatni oblik (engl. *citation form*) za glagole je tradicionalno oblik za treće lice jednine prezenta, a ne infinitiv.

139 Tu se primjećuje sličnost s bosanskim glagolom *buditi*.

140 Tematski vokali se javljaju i u modernim jezicima te tako Booij (2007: 141) navodi primjere iz talijanskog, a Melčuk (2006: 305-6) iz španskog jezika.

141 Istu primjedu iznosi i Marković (2009: 220-1).

srpskom su primjeri kakav je *korupcija* – *korumpiran* gdje nalazimo „odraz latinskoga (indoeuropskoga) infiksalnog nazala [-m-], koji imamo u svim indoeuropskim jezicima“ (Marković 2012: 154). Međutim, ovo je nešto što se može zanemariti jer se radi o morfološkom materijalu (gotovim tvorbenim osnovama) posuđenom iz drugog jezika, a ne od formantu koji se aktivno koristi u proizvodnji oblika.

Zaključak

Gramatički opis bilo kojeg jezika zahtijeva jasnu analitičku strukturu i preciznost. Jedan od najvažnijih metodoloških alata, ali i preduslova, za adekvatan gramatički opis svakako je postojanje jasne i razrađene terminologije. Međutim, postojanje takve terminologije nije dovoljno, potrebna je i njena precizna i dosljedna upotreba. Naravno, takva dosljedna upotreba podrazumijeva često ponavljanje pojedinih termina što može rezultirati tekstom koji se čini suhoparnim ili stilski rogobatnim, ali treba imati na umu da je gramatički opis tekst tehničke prirode u kojem su jasnoća i preciznost važniji od elegancije stila.

Termini čiju preciznost upotrebe zagovara ovaj rad jesu: *korijen*, *flektivna osnova*, *tvorbena osnova*, *baza*, *prazni morf* te nazivi za različite vrste *afiksa*. Navedeni pojmovi su u ovom radu dovoljno pojašnjeni, ali potrebno je dati nekoliko završnih napomena.

Šta znači preciznost upotrebe može se ilustrirati na primjeru koji nalazimo kod Jahića *et al.* (2000: 134) gdje se govori o infiksima: „U nom. mn. ... imenice m. r. javljaju se sa infiksom -ov- ako se osnova završava nenepčanim ili zadnjeneččanim suglasnikom ...“ U opisu je korišten termin *osnova*, vjerovatno u značenju onoga što je ranije u ovom radu definirano kao *baza* (bilo koji formant na kojem se izvodi neka morfološka operacija), odnosno kao hiperonim za sve vrste formanata koji su polazište morfoloških operacija što uključuje i *korijen* i *flektivnu* te *tvorbenu osnovu*. U navedenom primjeru umjesto termina *osnova* bilo bi uputnije iskoristiti precizniji termin *korijen* jer se radi o kontekstu u kojem se objašnjava na koji način se tvori *flektivna osnova*.

Termin *osnova* bez atributâ (u smislu upravo objašnjenog hiperonima) možda bi trebalo zamijeniti terminom *baza* kako bi se izbjegle nedoumice do kojih može doći zbog dosadašnje nezgrapne i neprecizne upotrebe termina *osnova*. Shodno tome, termin *osnova* trebalo bi koristiti samo u sklopu sintagmi *flektivna osnova* i *tvorbena osnova* čije je značenje onda sasvim jasno.

Iz izlaganja u ovom radu vidljiva je potreba uvođenja termina *prazni morf* i *produžetak korijena* u gramatičke opise bosanskog jezika. Ta se potreba

posebno odnosi na prvi od navednih termina jer su *prazni morfovi* prisutni u flektivnoj, ali i u tvorbenoj morfologiji bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika. Primjer iz tvorbeno morfologije nalazimo kod Markovića (2012:46) gdje se navodi tvorbeno osnova *cement* od koje nastaje izvedenica *cementirati*, ali od tvorbeno osnove *akcent* nastaje izvedenica *akcentuirati* koja sadži prazni morf -u-.

I naravno, potrebno je jasno i nedvojbeno definirati sve vrste afiksa u skladu sa savremenim istraživanjima u području morfologije. Tako *infiks* može biti isključivo afiks koji se umeće u neki drugi, diskontinuirani, morfem. A osim toga, *interfiks* jeste ustanovljen kao lingvistički termin usprkos onome što tvrdi Riđanović (2003: 33) jer se spominje kod mnogih autora¹⁴² i nije nešto što se javlja samo u slavenskim jezicima. Primjere nalazimo, između ostalog, i u grčkom (Booij 2007: 88) te u njemačkom jeziku (Bauer 2003: 29): *Aug-e-n-arzt* („očni doktor“ = oftalmolog), *Tag-es-licht* („dnevno svjetlo“) itd. Međutim, sporno je da li *interfikse* treba svrstavati među afikse jer se radi o praznim morfovima koji povezuju dva korijena pri tvorbi složenica. Upravo zato se češće koristi izraz *vezni element* (engl. *linking element*) nego *interfiks*.

U svakom slučaju, potrebno je uraditi više u području razvoja stručne terminologije u bosanskom jeziku, kako lingvističke tako i one u drugim naučnim područjima. Jedan od primjera gdje se nešto dešava nešto pozitivno je *BiHterm* – *Višejezična terminološka baza* koja se odnosi na pravnu terminologiju,¹⁴³ a koja nastaje u procesu prevođenja pravnih akata EU na službene jezike Bosne i Hercegovine, ali to je samo jedno područje. Međutim, primjer dobre prakse se može vidjeti Republici Hrvatskoj gdje za hrvatski jezik postoji projekt Struna (terminološka baza hrvatskoga STRUkovnog NAzivlja) koji koordinira Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje,¹⁴⁴ a koji obuhvata 32 područja uključujući i lingvistiku.

Literatura

- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika (1997). *Hrvatska gramatika*. (2. promijenjeno izdanje). Zagreb: Školska knjiga.
- Bauer, Laurie (2003). *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Booij (2007). *The Grammar of Words: An Introduction to Morphology*. (2.

142 Vidi: Brown i Miller 2013: 233; Trask 1993: 144; Bauer 2003: 29-30; Booij 2007: 88-9; Haspelmath i Sims 2010: 139; Lieber 2009: 46; Melčuk 2006: 299.

143 Dostupno na: <http://bihterm.dei.gov.ba/index.php?jezik=bosa>

144 Dostupno na: <http://struna.ihji.hr/>

- izdanje). Oxford: Oxford University Press
- Brown, Keith, Jim Miller (2013). *The Cambridge Dictionary of Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Caws, Peter (1959). The Functions of Definition in Science. *Philosophy of Science* 26(3): 201-228. <http://www.jstor.org/stable/184949>
- Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. (6. Izdanje). Oxford: Blackwell Publishing.
- Čedić, Ibrahim (2001). *Osnovi gramatike bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Damjanović, Stjepan (2003). *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Egenes, Thomas (2000). *Introduction to Sanskrit: Part II*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Haspelmath, Martin, Andrea Sims (2010). *Understanding Morphology*. (2. izdanje). London: Hodder Education.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000). *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Katamba, Francis, John Stonham (2006). *Morphology*. (2. izdanje). New York: Palgrave Macmillan.
- Kristal, Dejvid (1988). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. (prev. Ivan Klajn i Boris Hlebec). Beograd: Nolit.
- Lieber, Rochelle (2009). *Introducing Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marković, Ivan (2009). Tri nehrvatske tvorbe: infiksacija, reduplikacija, fuzija. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35: 217-241.
- Marković, Ivan (2012). *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.
- Matasović, Ranko (2008). *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Matthews, Peter (1991). *Morphology*. (2. izdanje). Cambridge: Cambridge University Press.
- Matthews, P. H. (2007). *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. (2. izdanje). Oxford: Oxford University Press.
- Melčuk, Igor (2006). *Aspects of the Theory of Morphology*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter
- Ridanović, Midhat (1998). *Jezik i njegova struktura: savremeno lingvističko osvjetljenje*. (3. izdanje). Sarajevo: Šahinpašić.
- Ridanović, Midhat (2003). *Totalni promašaj: Prikaz Gramatike bosanskoga jezika Dž. Jahića, S. Halilovića, I. Palića*. (2. izdanje). Sarajevo: Šahinpašić.

- Simeon, Rikard (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I: A-O*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Spencer, Andrew. (1991). *Morphological Theory: An Introduction to Word Structure in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell Publishers
- Škiljan, Dubravko (1980). *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Trask, Robert Lawrence (1993). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London – New York: Routledge.
- Trask, Robert Lawrence (2005). *Temeljni lingvistički pojmovi*. (prev. Benedikt Perak). Zagreb: Školska knjiga.
- Varakedhi, Shrinivasa (2011). *The Path of Proofs: Pramanapaddhati of Sri Jayatirtha*. Manipal: Manipal University Press.

ON PHANTOM INFIXES AND MORPHOLOGICAL GLUE IN BOSNIAN

Abstract: In 'Gramatika bosanskoga jezika' (Grammar of the Bosnian Language), published in 2000, the authors, Dževad Jahić, Senahid Halilović and Ismail Palić, claim that there are infixes in the Bosnian language. As an example, they give nominative plural nouns such as 'grob-ov-i' and 'mač-ev-i' where -ov- and -ev- are identified as infixes. Later, in the same work, there is definition which states: "A morpheme which has a role of connecting a root and a grammatical morpheme is called an infix..." "However, even a superficial search through textbooks on linguistic indicates that an infix, by definition, is something inserted into another morpheme, usually a root. The above mentioned definition clearly places an infix outside of a root, and thus gives it a status of a suffix. So, the definition given by the authors stands in a stark contrast to that which is usual in the linguistic literature. Initially, this paper answers the question whether there are infixes in the Bosnian language or not, but it is only an introduction to the discussion about the status given to individual elements in morphology. Namely, some elements cannot be clearly identified as affixes, i.e. morphemes, since their grammatical function is not clear. Thus, terms like 'empty morphs' are encountered. The goal of this paper is to shed some light on these phenomena, and to try to increase the level of terminological clarity in this field.

Key words: Bosnian language, root, stem, infix, empty morph